

Nedtagningen af Mårup Kirke

Et sjældent studie af kirkearkitektur og byggeteknik

af Thomas Bertelsen

I årtier har Mårup Kirke vest for Hjørring truet med at styrte i Nordsøen. Allerede i 1928 blev den lille kirke opgivet til fordel for en ny sognekirke i Lønstrup, og siden er havet langsomt kom-

met nærmere. Inden for de seneste år er den stejle klint, som skiller land fra vand, rykket helt ind over kirkegården, og i dag er der således kun 12 meter mellem klintens kant og kirkens vestgavl.

Før det er for sent

Miljøministeriet, der ejer kirken, har derfor besluttet, at den i efteråret 2008 skulle nedtages, før den styrtede i havet. I den forbindelse har Kulturarvsstyrelsen anmodet Nationalmuseet om at dokumentere bygningen, og derved er der opstået en enestående lejlighed til at hente ny viden om middelalderens kirkearkitektur og bygningskunst.

I flere år har museet da også været opmærksom på kirkens skæbne og foretog allerede i 1998 udgrav-

Fig. 1. Mårup Kirke yderst på klinten, kort tid før nedtagningen. På luftbilledet ses, at kirkegårdens nordvestre hjørne allerede er styrtet i havet.

Fig. 2. Kirkens velbevarede nordfacade med høje blændinger adskilt af lisenner. Lignende dekorationer genfindes på flere andre romanske teglstenskirker i Vendsyssel.

ninger af korets og skibets gulve foruden undersøgelser af kalkmalerier, så der forelå et billede af, hvad en nedbrydning ville indebære.

I Danmark er det ikke en hverdagsbegivenhed, at en middelalderkirke nedrives. I sammenligning med andre lande har vi et meget intakt middelalderligt kirkebyggeri, og i de seneste godt og vel hundrede år er vi ikke blevet én eneste kirke fattigere. Sidst der blev nedrevet middelalderkirker herhjemme i større tal var fra anden del af 1800-tallet og frem til 1900-tallets begyndelse, hvor en række kirker måtte vige først og fremmest for større og mere tidsvarende bygninger.

Dengang var dokumentationen af den ældre bygning dog almin-

deligvis meget tilfældig, og i dag står vi som regel kun med et sløret billede af, hvad vi mistede.

Dette skulle ikke ske med Mårup Kirke, som under nedtagningen er beskrevet i detaljer, opmålt, fotograferet og analyseret, og resultaterne har ikke bare givet ny og overraskende viden om kirken selv, men også bidraget med et detaljeret billede af, hvordan de navnløse håndværkere og bygmestre, der opførte de danske middelalderkirker, tænkte og arbejdede.

Kirkens karakteristika

Før nedtagningen bestod Mårup Kirke af et romansk kor og skib med rundbuede vinduer og korbue samt et nyere våbenhus foran syddøren, og kirken bar over de lave, hvidkalkede mure et blytag. Et

kraftigt fundament vest for skibet fortæller, at kirken tidligere har haft tårn, men den lavstammede, kullede bygning skiller sig derudover ikke ud fra mange andre vestjyske middelalderkirker bortset fra, at den opførtes i teglsten.

Mens hovedparten af de hjemlige kirker fra 1100- og 1200-tallet opførtes i natursten, blev kirken i Mårup opført med teglsatte facader, som på korets og skibets intakte nordside blev udformet med høje blændingsfelter adskilt af lisenner og afsluttet med buefriser under gesimsen. De øvrige stærkt reparerede facader må tænkes at have haft tilsvarende dekorationer, der også ses på 10-12 andre romanske kirker i Vendsyssel, der danner en nært beslægtet kirkegruppe.

Fjernelsen af inventar, dekorationer, puds og tag

Kirkens sidste inventar, skibets stolestader og en præstestol i koret, blev fjernet i begyndelsen af september 2008, og konservatorer begyndte den endelige dokumentation af korets kalkmalede dekorationer, som Nationalmuseet forundersøgte i 1998. Dekorationerne i rød, gul og grøn fra cirka 1500 var så medtagne, at end ikke motiverne kunne bestemmes, og i modsætning til to indridsede indvielseskors på korets nordvæg og et blyantstegnet skib nord for triumfbuen blev de ikke trukket af væggen sammen med pudsen, men hugget ned. Kirkens blytag og tagkonstruktion blev efterfølgende nedtaget, og i løbet af få dage forvandlede kirken fra bygning til ruin.

Tegl ude, granit inde

I det indre blev de tykke pudslag nedbanket, og den velbevarede nordfacade blev rensset for kalk, så de enkelte sten stod frem. Det tidskrævende arbejde gjorde det muligt at betragte murene på sjældent tæt hold og få et detaljeret billede af, hvordan byggeriet af kirken var håndteret. I modsætning til den romanske kirkes facader var bagmurene mod kirkerummet ikke opført med tegl som vigtigste byggemateriale, men derimod granitsten.

Stenene var af vidt forskellig størrelse, men generelt små og glatslebne, og de må i stort tal være hentet fra stranden. Kun kirkens intakte vinduer og døre samt den bevarede triumfbue mellem kor og skib var udført i tegl, der egner sig bedre til regulære hjørner. Indtil

overkalkningen i middelalderens slutning har disse tegl fremstået som dekorative, røde indfatninger omkring åbningerne i de pudsede mure. Dette kunne tydeligst iagttages omkring skibets tilmurede norddør, der blev genåbnet samtidig med pudsnedbankningen, og som også på andre områder gav overraskende oplysninger.

I murkernen var dørens vestre vange bevaret i fuld udstrækning med et dekorativt kragbånd af to profilerede teglsten, som efter brændingen var sletet omhyggeligt med en rundet og en affaset profil. Både selve åbningen og dørnichen ind mod kirkerummet var afdækket med en svær egeplanke, og dendrokronologiske undersøgelser vil meget vel kunne fastslå tidspunktet for opførelsen af kirkens romanske afsnit, der sammen

Fig. 3-4. Tagkonstruktionen nedtages, og kirken forvandles fra bygning til ruin.

Fig. 5. Murere nedbryder skibets nordmur. Bemærk, at facaden er opført med tegl, mens muren mod kirkerummet primært består af granitsten.

med Vendsyssels øvrige romanske teglstenskirker almindeligvis henføres til 1200-tallets begyndelse.

Arkitektoniske overraskelser

Den omhyggelige bearbejdning af kragbåndene gav indtryk af, at den kullede kirke var af langt højere arkitektonisk kvalitet, end man umiddelbart skulle tro, og dette bestyrkedes, som nedbrydningen skred frem. Da taget var nedtaget, blottlagdes murkronerne, som var repareret med adskillige grønglaserede teglsten. Hvor stenene oprindeligt har siddet i bygningen, vides ikke, men sandsynligvis har de indgået i facadedekorationen, som det kendes fra samtidens fornemme teglstenskunst.

Disse nye indtryk gav også anledning til et nyt syn på den velbe-

Fig. 6. Korets afrensede nordfacade. Stenene står med rester af hvidtekalk, men fugerne er hugget ud.

Fig. 7. Skibets norddør genåbnes. På billedet ses døråbningens profilerede kragbånd og egeplankerne, der anvendes som overliggere.

varede nordfacade, hvor blændingernes bund primært var udført af små granitsten, der kunne tolkes i retning af, at der af økonomiske hensyn var sparet på de dyre teglsten. Denne tanke stemmer dog dårligt overens med de fine detaljer, og brugen af kamp må snarere ses som et bevidst og gennemtænkt valg. Der er da heller ikke noget, der antyder, at nordfacaden har en lavere arkitektonisk kvalitet end den øvrige bygning, idet de små konsoller, som buefriserne hviler over, efter afrensning af de tykke kalklag viste sig at være udformet som ansigter, der kiggede ud fra muren.

Hovederne, der forestiller både mennesker og dyr, var alle forskellige og understregede nok en gang, at håndværkerne bag Mårup Kirke ikke kun var dybt specialiserede teknikere, men også var i stand til at tilføje kunstfærdige detaljer.

Ny viden om bygningsarbejde og byggehastighed

Nedtagningen har ikke kun givet ny viden om Mårup Kirke, men også bidraget med mere generel viden om, hvordan de romanske landsbykirker er opført, idet den sjældne mulighed for at udføre kontrollerede destruktive indgreb har givet et detaljeret indblik i kirkens byggeførløb. I de afrensede mure kunne det fastslås, at

stenkirken påbegyndtes ved opførelsen af koret og skibets tilstødende østgavl.

Da de middelalderlige mørtler alene kunne anvendes og hærde i årets frostfrie måneder, har det formentlig ikke været muligt at rejse hele kirken på én gang, og et byggestop, der ses som en tydelig forstyrrelse i murværket mellem de to romanske bygningsafsnit, repræsenterer sandsynligvis blot en nødvendig vinterpause. Herefter kunne skibet påbegyndes, men også det større bygningsafsnit måtte bides over i to etaper. Da murene var nået op i cirka 2,5 meters højde, blev der gjort ophold, hvilket under nedbrydningen gav sig tydeligt til kende i nordmurens kerne. Her fandtes et tykt, vandret tørvelag, der kun kan være rester af den vinterafdækning, som skulle beskytte murkronen mod frost og vandnedrivning.

Hvor lang tid der gik fra afslutningen af en byggetape til begyndelsen af en ny, kan ikke afgøres præcist, men ideelt set har byggeriet stået på i tre år. At der næppe gik længere tid, understøttes af, at hele kirkens nordfacade udførtes i samme karakteristiske teknik, hvor små, flade natursten indsattes i fugerne mellem teglstenene.

Det tyder således på, at de samme håndværkere forestod hele byggeriet.

Fig. 8. Teglstenskonsol udformet som et dyrehovede fra buefrise på korets nordfacade.

Fig. 9. Udsnit af skibets nordfacade. Imellem mange teglsten er med stor omhyggelighed indsat små flade granitsten.

En ruin står tilbage

Den netop overståede nedtagning af Mårup Kirke har ikke fjernet bygningen helt. I denne omgang er kun nedtaget de partier, hvor et stillads har været påkrævet, hvorved kirken foreløbig bibeholdes som en 2 m høj ruin. Den resterende del nedbrydes først, når klinten rykker nærmere skibets vestgavl, og Nationalmuseets undersøgelser vil derfor fortsætte flere år frem.

Inden for en overskuelig periode vil det dog være nødvendigt at

udgrave resterne af det nedrevne vesttårn, der både kan rumme oplysninger om bygningsafsnittets udformning og brugen af det rummelige nedre tårnrum. Endvidere skal kirkens sokkel, som sandflugten har skjult omkring en halv meter under det nuværende terræn, undersøges.

De aktuelle undersøgelser af kirken har også nødvendiggjort en arkæologisk undersøgelse ved korets østgavl, der viste sig at have haft en ganske ejendommelig ud-

formning. Under afdækningen af kalkmalerierne fremkom i kor-gavlen en dør, som formentlig blev brudt kort tid efter den romanske kirkes færdiggørelse. At romanske kor har en separat indgang til præsten, er ikke usædvanligt, men som regel er de placeret i nord- eller syd-muren.

Dørens placering nord for alteret er derimod usædvanlig, og den skal da sikkert heller ikke tolkes som en præstedør. Snarere har den givet adgang til en forsvundet

Indskrifter i murværket

Om indskrifterne fortæller Nationalmuseets runolog Lisbeth Imer: Ved nedtagningen af Mårup Kirke er der fundet indskrifter i en stor niche på ydersiden af korets østgavl lige under vinduet. Indskrifterne er ristet i mange forskellige omgange. Nogle er ristet direkte på teglstenene, mens andre er ristet gennem op til tre kalklag. Det vil sige, at der er en ret bred kronologisk spændvidde mellem indskrifterne.

Indskrifterne består af årstal, initialer og kristi monogram IHS. Desuden er der et par kors, nogle stjerner og andre tegn. Der er to årstal, 1586 og 1601, som ser ud til at være ristet i det samme kalklag. Det første årstal, 1586, er ristet i forbindelse med initialerne C.N. samt kristi monogram IHS. Det næste, 1601, er udelukkende ristet i forbindelse med initialer. Et andet sted på muren har man på et noget senere tidspunkt også skrevet kristi monogram, og initialerne C. N. er ristet igen i et af de yderste kalklag.

Man kan forestille sig, at der er opstået en tradition, hvor folk fra Mårup og omegn er kommet forbi denne niche og har skrevet religiøs graffiti. Dette er en tradition, som kendes fra mange andre danske landsbykirker gennem hele middelalderen, hvor graffitien også ofte er skrevet med runer.

Fig. 10. Teglsten med graffitiindskrifter fra korets østgavl, fotograferet i skrålys. Foruden flere initialer bærer stenen årstallet 1586.

apsis, der synes at være tilføjet koret tidligt og i 1726 omtales som en »rundbygning«, der nedrives.

Samtidig med gennembrydningen af døren skabtes under østvinduet udvendigt på korgavlen en stor vægniche, som oprindeligt må have siddet i apsidens indre. Den tidlige og særprægede ombygning af koret vil naturligvis være væsentlig at undersøge nærmere. I nichen er forskellige indskrifter kommet til syne. Blandt andet årstal, kors og stjerne.

Nordsøens slid på den jyske vestkyst har resulteret i, at Mårup Kirke ikke kunne bevares, hvor den opførtes for omkring 800 år siden, men med færdiggørelsen af Nationalmuseets aktuelle undersøgelser står det klart, at kirken ikke lod livet forgæves. Det har ikke blot været muligt at omtolke en forblæst vendsysselsk landsbykirke til en fornem romansk teglstensbygning, men også at få et unikt indblik i, hvordan byggeriet af en middelalderkirke forløb.

Selvom kirken i løbet af en årække vil være helt forsvundet, er den paradoksalt nok blevet til en af Danmarks bedst kendte middelalderkirker og en vigtig kilde til forståelsen af middelalderens stenbygningskunst.

Mårup Kirke skal dog næppe opfattes som enestående i den hjem-

lige bygningskunst, men snarere som et vidnesbyrd om, hvad andre kirker gemmer af overraskelser under de tykke kalklag.

ILLUSTRATIONER

Fig. 1 er fotograferet af Per Lysdahl. Fig. 2-6, 8-11 er fotograferet af Thomas Bertelsen. Fig. 7 er fotograferet af Heidi Maria Møller Nielsen.

FORFATTER

Thomas Bertelsen, født 1972 i Århus. Cand.mag. i Middelalderarkæologi ved Aarhus Universitet 2003 hvorfra han 2007 også tog sin ph.d.-grad. Samme år ansattes han som bygningsredaktør ved Danmarks Kirker på Nationalmuseet og er tilknyttet publiceringen af kirkerne i Odense Amt.

Fig. 11. Korets østgavl med døren til den nedbrudte sekundære absis. Ved dens venstre side ses resterne af en stor niche, hvori der blev fundet flere graffiti.